

811.163.41'367.634

811.163.41'26

<https://doi.org/10.18485/sj.2024.29.1.24>

ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН*

Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору

Оригинални научни рад

Примљен: 17. 10. 2023.

Прихваћен: 12. 12. 2023.

СЛОЖЕНИ ВЕЗНИЦИ У СВЈЕТЛУ СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКИХ ПРЕИСПИТИВАЊА

У раду смо на темељу увида у научну (синтаксичку), старију и новију нормативистичку литературу, као и богату и разнородну грађу Речника САНУ, представили промјене које су се догодиле у систему сложених везника с обзиром на стандарднојезички статус његових јединица.

Кључне ријечи: сложени везници, српски стандардни језик, нормативни статус сложених везника.

1. У раду смо на темељу увида у научну (синтаксичку), старију и новију нормативистичку литературу, као и богату и разнородну грађу Речника САНУ, представили промјене које су се догодиле у систему сложених везника¹ с обзиром на стандарднојезички статус његових јединица. Циљ нам је био да пратећи развојну линију везничког система сагледамо не само сложене везнике који су били предметом нормативистичких опсервација, настојећи притом да установимо и освијетлимо критеријуме на основу којих је процјена њиховог статуса (из)вршена, већ и оне који су се под налетом стварања нових везничких средстава као номинатора истог типа семантичке релације међу клаузама повукли на маргине стандардног језика или остали изван његових оквира.

* veselina@pef.uns.ac.rs; veselinaso@gmail.com

¹ Дефиницију и критеријуме идентификације сложених везника в. у Ђуркин 2018.

Усложњавање везничког система српског стандардног језика стварањем нових везничких јединица сложене структуре функционално аналогним простим зависним везницима подудара се са замечима процеса функционалностилске диференцијације српског стандардног језика, које налазимо већ код Вука, у чијем су језику заступљени сложени везници у готово свим семантичким категоријама, што показује анализа корпуса текстова његових оригиналних дјела и *Српског рјечника* (в. Ђуркин 2023а). – Сљедећа кључна тачка на линији развита везничког система (тј. система сложених везника) поклапа се са „једним од преломних периода у развоју српског стандардног језика” (Ђукановић 1995–996: 129), у науци означеном као „београдски стил”, а развојни помаци остварени током овог периода огледају се не само у стварању нових сложених везника (превасходно у оквиру семантичких категорија каузативног категоријалног комплекса, али и изван њега)² него и у стабилизовању употребе и значења већ постојећих сложених везника, углавном општекатегоријалне семантике (*зато што, стога што*), као и тенденцијама ка даљем усложњавању система очитованом како у постојању услова за формирање нових (*без обзира на то што, без обзира на то да ли, с напоменом да*) тако и у варирању састава појединих сложених везника с циљем даље диференцијације већ уско специјализованих значења (*утолико што, утолико пре што, тим више што, тим пре што*). Притом се усмјереност ка савременом стању српског стандардног језика осим наведеног одражава и у чињеници да се у језику представника „београдског стила” поједини сложени везници појављују у оним формама које ће доцније постати доминантније у употреби (*с намјером да* и сл.) (Ђуркин 2023б).

До изразитијег диференцирања специјалних стилова (научног, административног и публицистичког) долази, ипак, у другој половини XX вијека, када се ствара већи број сложених везника формираних према различитим моделима компоновања (в. Ђуркин 2019), што је уједно и последња тачка на поменутој развојној линији, од које започиње фаза која траје и даље, у којој није окончан процес стварања сложених везника.

2. С обзиром на ширину временског распона у којем се овај процес догађа, јасно је да ни статус појединих сложених везника у српском стандардном језику није могао остати неизмијењен, што ће рећи да су једни

² Ријеч је о четрнаест јединица које су забиљежене махом у научном стилу (*услед тога што, на основу тога што, с обзиром да, отуда што, без обзира на то шта, поред тога што, и поред тога што, у случају када, на тај начин што, с том разликом што, с тиме да, с циљем да / у циљу да / са циљу да, услед чега, у следству чега*). Овај податак је резултат истраживања представљеном у раду „Сложени везници у језику представника београдског стила”, који је саопштен на XVII међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност* одржаном на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, 28–29. октобра 2022, а биће публикован у Зборнику радова, који излази из штампе у октобру 2023.

остали изван стандарда (*мањ што, мањ да, мањ ако, окром што, како што, како да, како год што, као год што, с циљу да, у следству чега, послјије како, иза како, због што, поред што*), а други се неминовно повукли на његове маргине (*ван што, ван ако, већ што, до што/да, благодарећи томе што, зарад(и) тога што/да, порад(и) тога што/да, макар што*³, *ма што, истом што, нетом што, на случај да*)⁴, јер су током времена постали неактуелни за његовог данашњег корисника⁵ и стекли статус стилске резерве у језику као архаично маркиране језичке јединице погодне готово искључиво за употребу у књижевномјетничком функционалном стилу, док су се на њиховом мјесту усталили или новоформирани сложени везници као једнозначни номинатори истог типа семантичке релације међу клаузама (*осим што/да* мјесто *мањ што/да, ван што/да; осим ако* мјесто *ван ако, мањ/маљ ако; осим што* мјесто *већ што; захваљујући томе што* мјесто *благодарећи томе што*) или, пак, њихове новије варијанте (*ради тога што/да* мјесто *заради/поради тога што/да; с циљу да* мјесто *с циљем да; као што* мјесто *као год што, како год што, како што; као да* мјесто *како да; због тога што* мјесто *због што; поред тога што* мјесто *поред што*) (Исто, 2018). Притом, под архаизмима подразумевамо „речи које су припадале неком прошлом раздобљу, али су у савремено време потиснуте из активне употребе, па се њихова спорадична појава у неким стиловима савременог језика оцењује као архаична и стилски обележена” (Радовић Тешић 1982: 257).

2.1. Међу лексичким јединицама оквалификованим као елемент слоја застарјеле лексике у РСАНУ налазимо и везничке ријечи (и ријечи у служ-

³ Пишући о спојевима општесубординацијских везника *да* и *што* с ријечју *макар*, И. Грицкат (2004: 202), истиче да спој „*макар да* потискује другу алтернативу и полако се генералише, тако да *макар што* неким језичким стручњацима чак више не изгледа правилно”, чему, по њеном мишљењу, доприноси и чињеница да се и везници *мада* и *премда*, код којих не постоји алтернатива са *што*, могу употријебити „у оба семантичка одсека”: *Макар што* кажу да је камен тврд, био сам тако мекан. (Грицкат 2004: 202, С. Ћоровић); Узмемо обичаја ради дрвце да прочачкамо зубе, *макар што* смо за вечеру само кромпира имали. (Грицкат 2004: 202, Јавор, 1875); Ама нису то ловци, *макар што* носе пушке на плећима. (Грицкат 2004: 202, Ст. Новаковић); *А макар што* има толико пуно разлога у човековој природи ... има ... људи који се никада не опријатеље. (Грицкат 2004: 202, Ј. Дучић) (Буркин 2018: 327).

⁴ О начину постанка и функционалностилској дистрибуцији датих сложених везника в. Буркин 2018, Буркин 2023а, 2023б.

⁵ Бавећи се проблемом архаизма и њихове у обраде у РСАНУ, М. Радовић Тешић (1982: 257) застарјелу лексичку дефинише као лексички слој који чине оне лексичке јединице које су носиоцима савременог књижевног језика обично мање или више познате, а „које нису у свакодневној употреби и срећу се заправо у одређеним језичким областима, или су својствене само појединим (старијим) говорницима језика. Део ове лексике репродукује се из дијалеката, страних речи, црквенословенског, рускословенског и др., или је направљен према неком од ових језика”. Када је ријеч о разлици која се у лексиколошкој литератури прави између застарјелих лексема и архаизма, ауторка каже да архаизам јесте застарјела ријеч, али да свака застарјела ријеч није архаизам, јер архаизме као дно застарјелих ријечи одликује обавезна стилска обојеност при употреби у савременом језику (Исто, 262).

би везника), од којих већину чине прости.⁶ На основу пажљивог прегледа одредничких ријечи које учествују у формирању сложених везника, будући да овај тип везничких једница у Речнику није представљен у виду засебних одредница, установили смо да је готово незнатан број сложених везника означен као застарело – *због што* (под *због* 2), *како што*, *како да* (под *како* 4), *ман/мањ да* (под *ман*¹, *мањ*):

Приметба пак, да се пешак са малим ашовом радећи брзо заморава *због што* је погурен нема велике важности. (Миљковић Ч., Ратн. 6, 421); *Како што* се дакле кукољ сабира ... тако ће бити на пошљетку овога вијека. (Вук 11, 14); Гледај мене *како што* ја сад тебе гледам (Војн. И. 6, 61). Што су теби косе измршене | *Како да* си љубила јунака? (НП Бос., 377). Глас задушен и јасан, — *како да* је снијежило око нас, — запита ме једном прошлости. (Војн. И. 7, 81); Не могу да се оновчим, *мањ да* оробим поштански кариол. (кариол, РСАНУ); Госпоја, ја му ништа не могу ... Не би друкчије, *мањ да* би га на спавању везао (Ћоп. 12, 59). (мањ, РСАНУ); У Далмацији, у Буковици нпр. ”тежак мало плаћа туђег [за рад], *ман да* је који посве мождан, па да би каде кога призовуо да му поможе” (мождан², РСАНУ); Како ће воду прећи ја не знам, *ман да* преплива. (Бос. Грахово, Билб. 2); Што заповеди — мора се извршити, *мањ ако* ти сам тражиш ђавола (Весел. 6, 232). (ђаво, РСАНУ); Нека не здире кору с жива дрвета, *мањ ако* жели да и сам увене (Мил. М. Ђ. 25, 179). В. и пр. под здирање. (здирати, РСАНУ); Преврните листове светске историје, па им нећете наћи равних, *мањ ако* узмете митологију. (мањ, РСАНУ).

3. С друге стране, појавили су се и такви сложени везници чији је стандарднојезички статус од почетка био споран, било због тога што су, по мишљењу нормативиста, творени под утицајем страних језика, па су као такви означавани као варваризми (*без да*), било зато што су, према њиховој процјени, конструисани мимо основних синтаксичких законитости и правилности српскога језика (*с обзиром на то да*, *с обзиром да* умјесто *с обзиром на то што*). Ставови о појави и употреби сложених везника у језику у нашој старијој нормативистичкој литератури, приступ и критеријуми на темељу којих су донесени, битно се разликују од оних које налазимо овој литератури новијег датума.

У контексту општих препорука да треба говорити и писати „књижевно, правилно”, „у духу нашег народног језика”, поштујући „његову унутрашњу правилност односа и смисла”, те да је неопходно изражавати се како је „нај-прикладније, најлепше – дакле, најкњижевније”, изричени су и ставови наших старијих нормативиста према појави и употреби сложених везника у језику. Указујући на погрешну употребу приједлога *ради* у конструкцији *ради тога што* умјесто приједлога *због* у реченици *Ја сам то рекао ради тога што сам*

⁶ То су: *вољ* (= макар, било), *елбо* (= ел 1), *изго* (= али, него, ипак), *илити*, *јакно* (= као), *јако* (= као), *нежели* (него, исп. неголи), *олити* (= или), *пак*, *пако* (= пак), *прем* (= премда), *веће* (= већ, означен и као пјесничка ријеч); поједини су оквалификовани и као покрајинизми – *еле* (= и, па, те; јер, зато што, пошто; да, како), *јера*, *јербот* (= јер), *как* (= како), *негли* (= него, неголи), *пака* (= пак), *паке*, *почем* (= пошто, јер), *перке* (и варв. и покр.), и само један означен као архаизам – *зане* (= *зато што*, *пошто*, *јер*).

погрешно, осим што образлаже погрешку као посљедицу неразликовања циљног од узрочног значења и наводи примјере који би били исправни (*Ја сам то рекао због тога што сам погрешно*, *Ја сам то рекао стога што сам погрешно*, *Ја сам то рекао што сам погрешно* и *Ја сам то рекао јер сам погрешно*), М. С. Лалевић скреће пажњу и на то да би било пожељно избјећи и употребу „склопова” *због тога што*, *стога што* не зато што су некњижевни – смисао реченица у којима су употријебљени, по његовим ријечима, јасан је и одређен па му се и не може приговорити – већ зато што су и у њима „нагомилане речи”, што су „преопширни” („особито за телеграм”) па би их требало „упростити”, „скратити” тако да опет исказ буде и јасан и књижеван (Лалевић 1957: 212). Аутор истиче да се значење узрока може исказати реченицама са разноврсним узрочним везницима, као што су *стога што*, *будући да*, *јер*, *пошто*, *чим*, али да су неки примјери узрочних реченица „обичнији, одређенији и недвосмисленији” (као што је случај при употреби прва три везника, док се реченице са везницима *пошто* и *чим* могу двојачко интерпретирати – као узрочне или као временске). На могуће питање чему толики везници за изражавање једног значења, Лалевић одговара, и тиме закључује, да то „није тако проста ствар. Свака свезица ипак обележава неки танани, фини прелив у значењу тих реченица, у њихову односу, унутрашњој вези. Поред тога не би било ни лепо кад бисмо све подређене узрочне реченице везивали за главне реченице само једном свезицом. (...) мењањем (...) ми постижемо лепши утисак, пријатније је за уво, живље је, богатије, разноврсније. А то значи да је стил лепши”. Притом сматра, да од свих примјера са сличним значењем „треба узимати онај који нам је најприкладнији, најлепши, а то значи – најобичнији, најкњижевнији” (Исто, 212–213). И везничку конструкцију *ради тога да* у реченици *Ја сам то рекао ради тога да ти објасним* такође означава као лош избор, јер су и у њој „утпане речи без икакве потребе” (Исто, 211).

Понекад се и поред неспорне нормативности поставља питање потребе за коришћењем неког сложеног везника или се пак, замјера његова „пречеста и прекомјерна употреба у језичкој пракси”, као што је, рецимо, био случај са сложеним везником *тако да*. У једном од својих одговора заговорницима језичке правилности и културе изражавања на примједбу овога типа, Е. Фекете (2002: 117) као примјере употребе овога везника који не захтијевају стандардолошку корекцију издваја зависносложене посљедичне реченице типа *Данас путујем, тако да се сутра нећемо видети*, гдје везник *тако да* има статус сложеног везника посљедичне семантике, којим се у структуру зависносложене реченице уводи зависна клауза којом је исказана посљедица проистекла из садржаја главне.

3.1. Међу сложеним везницима чији је нормативни статус дуго времена био оспораван, посебну пажњу привлачи сложени везник *с обзиром (на то) да*, будући да су замјерке нормативиста у вези са његовом структуром биле

вишеструке и да су у синтаксичкој литератури све критички преиспитане на темељу релевантних нормативних критеријума, од којих се као најбитнији издвајају критеријуми системности и сврсисходности (Ковачевић 2019).

3.1.1. У *Речнику језичких недоумица* И. Клајн (2002) под одредницом *с обзиром на (нешто)* указује на погрешну употребу датог израза без приједлога *с*, уз напомену да нормативни приручници обично забрањују спој *с обзиром да* и захтијевају да се употребљава конструкција *с обзиром на то што*. У закључној реченици скреће пажњу читаоцу да се умјесто обје варијанте може употријебити везник *будући да*.

3.1.2. У своме раду *(Не)спорни везник с обзиром да*, као ваљану, Ковачевић једино прихвата аргументацију нормативиста која се односи на обавезно писање приједлога *с* у приједлошком изразу *с обзиром на* „због присуства социјативне нијансе коју носе пропратне околности обиљежене инструменталом” (Ковачевић 2019: 23), док преостала два захтјева – обавезна употреба везничког елемента *што* и замјеничке приједлошко-падежне конструкције *на то* – сматра неоправданим будући да се темеље на погрешно изведеним закључцима.

Захтјев за обавезном употребом везничког елемента *што* у саставу сложеног везника умјесто *да*, заснован је на погрешном везивању опозиције фактивност – нефактивност (која постоји у српском језику) искључиво за везник, а не и за остале елементе у реченици. Отуда инсистирање на препоруци да се употребљава искључиво варијанта *с обзиром на то што* јер се само везнички конституент *што* односи на фактивне садржаје, а везник *да* на нефактивне (хипотетичке) садржаје, те се тако и употреба везника *да* сматра некњижевном у узрочним реченицама каква је *Драго ми је да си дошао* умјесто препоручиване *Драго ми је што си дошао* и сврстава међу појаве настале под утицајем страних језика. Ковачевић одбацује ову препоруку с образложењем да је „цијела конструкција верификатор фактивности и узрочности реченице”, те да је стога неважно да ли ће њен структурни елемент бити везник *што* или *да*. У супротном, на исти начин би се могла оспорити и употреба везника *да* у саставу сложеног узрочног везника *будући да*, што није био случај. Закључак је, дакле, да се употреба везника *да* као дијела узрочне везничке конструкције *с обзиром на то да* „не може сматрати некњижевном, јер она има своје упориште у систему везника српскога језика” (Ковачевић 2019: 25–26).

Нормативно оспоравана редукција катафорског замјеничког елемента (*на то*) из састава сложеног везника, према мишљењу Ковачевића, такође није проблематична, будући да у потпуности одговара систему сложених узрочних везника (редукцију имамо и код сложеног узрочног везника *будући да*). Примједба нормативиста на елидирање замјеничког дијела своје утемељење налази, како аутор образлаже, на погрешном поистовјећењу његове улоге када

се као структурни елемент прилошког израза нађе у простој реченици – гдје има анафорску функцију јер се односи на текст испред себе – са улогом коју има као елемент сложеног везника – гдје је синтаксички и семантички редундантан јер има катафорску функцију у односу на садржај који иза њега слиједи. Он закључује да се варијанта *с обзиром да* може сматрати стилски елегантнијом и економичнијом формом од осталих препоручиваних форми – *с обзиром на то да* и *с обзиром на то што*, а за ову посљедњу каже да је врло ријетка и да се „тек случајно наиђе на понеки примјер (и то најчешће у тексту неког нормативисте) који потврђује њено постојање, као што су слѣдећи” (Исто, 22):

Карактеристичан је [Михаило Лалић], мислимо, по томе што у већини његових дела употреба тога облика није распрострањена у оној мери у којој бисмо очекивали *с обзиром на то што* је овај писац родом из говорне области [из Црне Горе] у којој имперфекат у народу још живи, мање-више пуним животом (Михаило Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, стр. 109); ... али *с обзиром на то што* нам у посљедње вријеме продира у књижевни језик све више турцизама, мислимо да је потребно да се над тим замислимо, да проблем мало размотримо... (Људевит Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*, Загреб 1965, стр. 405); Угасит ће се мит о генију, а успоредба њих двојице, *с обзиром на то што* су оперирали исто обољење на једном те истом пацијенту, наметнут ће се сама од себе (Јосип Барковић, *Мала Јалта*, Просвјета, Загреб 1974, стр. 12/13)

У прилог овој констатацији иде и податак да смо претражујући електронски *Корпус савременог српског језика* регистровали 96 примјера сложеног везника *с обзиром на то што* и 5599 примјера везника *с обзиром на то да* (Ђуркин 2018: 211).

Такође, везник *с обзиром да* као економичнији и стилски оправданији чешћи је у употреби од везничке конструкције *с обзиром на то да*, од које је настао. Ковачевић сматра да би ова варијанта и у писаном језику сасвим извјесно потиснула из употребе конструкцију *с обзиром на то да* само да није било њеног прогона па су је аутори или свјесно избјегавали или су је „лектори преправљали у конструкцију *с обзиром на то да*” (Ковачевић 2019: 31–32). За потврду аутор наводи примјере забиљежене из различитих функционалних стилова књижевног језика, међу којима су и примјери из језика научника лингвиста:

Функцију вршиоца инструментал ређе добива *с обзиром да* је само мали један круг оних који могу доћи у обзир као самостални вршиоци (Милка Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*, Београд 1954, стр. 67); *С обзиром да* се инструментал овог типа употребљава уз глаголе који првенствено значе вршење одређених покрета одређеним деловима тела, то је разумљиво да је најлакше протумачити његову функцију у заступничком смислу (Милка Ивић, *нав. дјело*, стр. 107); Све ове појаве су мало необичније *с обзиром да* пф. презент, као и футур II, обично долази уз глаголски облик у футурском значењу (Ксенија Милошевић, *Футур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*, Сарајево 1970, стр. 60–61).

Занимљиво је овоме придодати и податак да смо истражујући заступљеност сложених везника у језику представника „београдског стила”, у текстовима научног стила, забиљежили једино варијанту *с обзиром да* (Ђуркин 2023б):

Неки су истражиоци приписали инвертину слабу хидролизу рафинозе, *с обзиром да* у овом случају као год и код сахарозе ферменат одваја остатак леулозе од остатка гликозе. (Иван Ђаја, Ферменти и физиологија, 1900, 44)

3.1.3 Крајњи резултат вишедеценијских расправа и дилема налазимо у *Нормативној граматици српског језика*, у оквиру параграфа 1544 (напомена 2), гдје стоји да се поред „везничког израза *с обзиром на то да* користи и израз *с обзиром да*, нпр. *С обзиром да је сезона при крају, не очекујемо много туриста*”, али да се употреба тог везничког израза без приједлога *с*, мада честа у говорном језику, не може сматрати исправном (Пипер/Клајн 2013). Тиме је окончан изгон ове везничке конструкције из српског стандардног језика.

3.1.4 Очекивали бисмо да је на сличан начин у овој граматици разријешена и дилема у вези са редукцијом замјеничког елемента из структуре сложеног допусног везника формираног у процесу обједињења катафорски употријебљеног замјеничког прилошког израза *без обзира на то* и везника *што*. А да она заиста постоји, видимо и у Клајновом *Речнику језичких недоумица*, гдје у вези са употребом приједлошког израза *без обзира на* он каже да граматичари захтијевају „да се између овог израза и реченице која следи увек умеће *на то*, нпр. *Без обзира на то што је предлог закаснио...*, *Без обзира на то да ли се остали слажу или не...*” и додаје да се у пракси конструкција *на то* врло често изоставља због гломазности. Међутим, у *Нормативној граматици српског језика* у оквиру одјељка 1553, гдје се наводе „везнички изрази” којима у структуру зависноложене реченице може бити уведена допусна клауза, налази се и везник *без обзира на то што*, са потврдом *Без обзира на то што се љутила, он је отишао на утакмицу*, с тим да изостаје напомена у вези са његовом варијантом *без обзира што*, која је фреквентнија у научном функционалном стилу (в. Ђуркин 2018: 345).

3.2. Од свих сложених везника који су били предметом нормативистичких опсервација, у фокусу нормативиста најдуже је био везник *без да*.

3.2.1. Осврћући се на неке примјере употребе везника *без да* у једним књижевним новинама и музичкој радио-емисији – ријеч је о примјерима забиљеженим 1962. године – Љ. Јонке констатује да употреба датог везника није ишчезла из књижевног језика ни послје тридесет година, али да је много рјеђа него у том периоду када су је „немилици изгнали из књижевног језика” као варваризам. Аутор објашњава да је спој приједлога и везника у служби везничког средства настао под утицајем њемачког језика и да у потпуности одговара њемачким везницима *ohne dass* и *ohne zu*, које треба преводити у духу народног језика, дакле, као *а да не, да не, ако не, и да је* „ропски”, па према

томе и погрешно, преводити их везничком конструкцијом *без да* (Јонке 1964: 140). Стога, предлаже он, и реченице са овим везником треба „преокренути у наш начин изражавања”, па тако умјесто *без да смо се потрудили* треба рећи и писати *а да се нисмо потрудили* или још краће *без великог труда*.

3.2.2. Најсвеобухватније разматрање нормативног статуса сложеног везника *без да* налазимо код М. Радовановића у раду *Номинализација и негација*, гдје су побројани сви извори и у њима наведени примјери, као и покушаји тумачења његовог настанка. Аутор примјеђује да дата везничка структура нема потврђену дијалекатску, варијантну, социолекатску, жанровску или хронолошку репартицију. Констатује да би се, према традиционалном тумачењу, појава овог везника прије могла очекивати на сјеверозападу језичке територије, а да је дијалектолози у знатном броју биљеже и на југоистоку; да се такође не може разграничити ни „екавско-ијекавском опреком”, као ни варијантном када је у питању стандардни (српскохрватски) језик; да је у XVII и XVIII вијеку присутна на сјеверозападу језичког подручја, а у XIX на југоистоку и сјевероистоку језичке територије, особито у језику војвођанских писаца, при том изразитије у преписци са другим писцима и у језику књижевних јунака (Радовановић 2007: 113). Када је у питању тумачење постанка овога везника, Радовановић уочава да је оно најчешће контактано и објашњава да се ради о романском и/или германском утицају, што је, по његовом мишљењу, тешко аргументовати, поготово ако се зна да „мера служења европским језицима у нашим крајевима никада није била велика”. Сматра да је тзв. балканистичко тумачење сасвим разложно и да најсувислији одговор на дилему која је у питању можда лежи „у пресеку ‘европеизације’ и ‘балканизације’ језика” (Исто, 114). Уз опаску да се у литератури често запоставља негација у примјерима ове врсте и да је фокус само на значењу супротности (*без да = а да*), Радовановић своје тумачење – „да се ради, у ствари, о конструкцијама на рубу стандарда, и да је у питању, заправо, једна могућна [а когнитивним и прагматичким разлозима мотивисана] синтаксичко-семантичка аналогија (*без да = а да не* или сл.)” – осим на књишким, темељи и на живим савременим говорним примјерима типа Урадио је то *без да је* размишљао / *а да* (при том) *није* размишљао / *а да* претходно *није* размислио и сл. и закључује да је у питању однос *без* [= *адверсативност + негација*] *да* [= *конјункција*] / *а* [= *адверсативност*] *да* [= *конјункција*] *не* [= *негација*] (Исто, 114).

Без обзира на неке предности које зависне реченице са везником *без да* имају у односу на „граматички и семантички еквивалентне” хипотаксичке структуре са везником *а да* (као што су могућност постављања у препозицију и интерполирања у структуру главне реченице, постављање фокализатора и непосредно испред везника *без да*)⁷, Одлуком бр. 66 Одбора за стандардизацију

⁷ То се у образложењу и наводи у тексту Одлуке.

српског језика означене су као „нормативно непожељне” реченичне структуре које треба избјегавати „у свим сферама језичке делатности, нарочито у јавној, као и у свим приликама које захтевају биран и узоран језички израз”, са закључком „да се у српском књижевном језику само реченица са везником *a da* може сматрати прихватљивим средством граматикализације значења пропратне околности, разуме се, у форми зависне реченице” (Одлука, 143). Као два главна разлога због којих реченице са везником *без да* ипак остају изван стандарднојезичке норме, премда данас и нису толико неуобичајена појава, Одбор наводи следеће: 1. начин постанка везника *без да* и 2. постојање граматички и семантички адекватне хипотаксичке јединице, чији је нормативни статус неспоран. Другим ријечима, чињеница да је „деривација везника *без да* несистемског карактера” – ријеч је о сложеном везнику који представља структурни калк (приједлог *без* непосредно се везује за везник *да*, уп. њем. *ohne dass*, фр. *sans que*), који није, дакле, формиран примјеном неког од постојећих модела компоновања на темељу којих су творени сложени везници у српском језику⁸ – и да се у везничком систему српског језика „позиционирао као синонимска варијанта везника *a da*, што доказује и њихова релативно слободна заменљивост” (Одлука, 144), представља темељ одлуке коју је донио Одбор у вези са нормативним статусом зависних реченица уведених сложеном везником *без да*. У случају сложеног везника *без да* нису, дакле, испуњена два најрелевантнија критеријума при процјени нормативног статуса неке језичке јединице – системскограматички и критеријум сврсисходности, односно оправданости постојања нове језичке јединице, што се утврђује на основу њеног односа са другим истородним јединицама у систему.

3.2.3. Клајн (2002) у *Речнику језичких недоумица* само конструкцију *без да* означава као недопустиву у књижевном језику (и препоручује умјесто *Ушао сам у авион без да ми је ико прегледао пртљаг* треба: *а да ми нико није прегледао пртљаг*; *Отпутовали су без да су утврдили шта је посреди* – треба: *не утврдивши шта је посреди*), при чему не помиње везничке структуре *без што* и *без ако*. Слично је и у *Нормативној граматици српског језика*. Аутори два пута помињу некњижевну употребу везничке конструкције *без да* – једном у оквиру напомене уз одјељак у којем се анализира један тип супротних реченица „с везником *a* у споју са *да не*”, које имају „додатно ексцесивно значење прекомерног ограничења” и гдје се „другим предикацијским делом такве реченице износи оно што се десило мимо очекивања и ограничења која проистичу из садржаја првог дела реченице” (нпр. *Слаже, а да не трепне*), и други пут у оквиру одјељка о зависним допусним клаузама уведеним сложеним везницима

⁸ Овдје се мисли на поступак формирања сложених везника преко катафорски употребељеног прилошког израза приједлошко-замјеничког типа, као у случају сложених ексцептивних везника *осим што/да*. О моделима компоновања сложених зависних везника в. Ђуркин 2019.

упркос томе што, без обзира на то што. Прва напомена указује на погрешну употребу „везничког израза *без да*” у типу реченица *Напустио је касарну без да је тражио дозволу команданта* (Пипер/Клајн 2013: 485), а друга на његову погрешну употребу у „у функцији допусног везничког израза”, са сљедећим закључком: „Сагласно томе граматички је исправно *Дошао је иако није био позван*, а погрешно је *Дошао је без да је позван*” (Исто, 517). – У контексту концесивне семантичке интерпретације зависних реченица са везником *без да*, ваљало би поменути и то да смо у РСАНУ забиљежили и примјер који нам свједочи да је у језику дошло и до стварања везничке структуре настале у процесу обједињења препоноване партикуле *и* и сложеног везника *без да*, при чему партикула *и*, као обликотворна, интегрална компонента сложеног везника *и без да* (= *и да не*), обезбјеђује једнозначно концесивну семантичку интерпретацију реченице:

Радознали читалац знаће, *и без да* му ја кажем [→ Радознали читалац знаће, *и да* му ја не кажем] (Рув. И. 3, 22).

3.2.5. У оквиру разматрања нормативног статуса сложеног везника *без да* у већ поменутом раду, Радовановић (2007: 107) износи и Стевановићево запажање да осим уз везник *да* приједлог *без* твори и везничке структуре са везницима *што* и *ако*, али да се њихова употреба не означава као туђински утицај. Притом констатује да приједлог *без* уз везнике *што* и *ако* значи ‘осим тога што те реченице значе’ (Исто, 108).

3.2.3.1 У раду посвећеном ексцептивним и ексклузивним конструкцијама у српском језику, у контексту анализе творбених модела по којима су формирано сложени везници ексцептивне семантике, Ковачевић (1998: 305, напомена 422) у напомени указује и на постојање сложених ексцептивних везника *без да*, *без што* и *без ако*, које већи број језичких приручника, савјетника и граматика биљежи као варваризам настао под утицајем њемачког језика, и као такве проглашава нестандарднојезичким (ненормативним). За потврду наводимо примјере које аутор користи⁹ као и примјере које смо забиљежили у РСАНУ и на интернету – чињеница да смо претражујући Речник регистровани мноштво примјера реченица са везником *без да*, од којих је већина семантички и граматички еквивалентна реченицама са значењем пропратне околности (*без да* = *а да не*), и свега неколико са *без што* и *без ако*, објашњава због чега је прва конструкција више била у фокусу нормативиста:

Ово су наши људи, јадан — *без што* их је зло снашло. (М. Лалић, у: Ковачевић 1998: 305); Рако је занешен његовим говором, у којега никакве поправке нема, *без што* му разум каже. (М. Миљанов, у: Ковачевић 1998: 305); Не ради ништа, *без што* сједи у главње и постиче огањ. (Трешћево, Пеш.) (главња, РСАНУ); У војску не могу од раматиза,

⁹ Аутор се, како и сам наводи, ослања на примјере које доноси Радовановић у своме раду *Номинализација и негација*.

без ако се мора (Лал. 2, 205). (без, РСАНУ); Ništa dodato ni oduzeto *bez što* [→ *осим што*] је почивши изговорио. (Друштво „Амфилохије се није дао uloviti” – RTCGhttps://rtcg.me › vijesti › drustvo); Domaći med bez dodatnih šećera, *bez što* [→ *осим што*] је рчела skupila. Veoma gust. (Prodajem med – Seljak.mehhttps://seljak.me › oglas); Бивши фудбалер Војводине сматра да *без што* [→ *осим што*] су испали, треба да остану заједно и да ово не сме да утиче на наставак сезоне. (Тадић утучен: Нисмо заслужили да изгубимо | Градске инфоhttps://gradskeinfo.rs › Спорт); Niste vi ništa, *bez što* [→ *осим што*] se samo sprdate s narodom! (Adžić o vremenu poziva: Nismo demantovali Radunovića, bilo ...https://www.cdm.me › hronika › a...); Zbog sigurnosti je obavezno nositi zaštitni prsluk ili pojas čak iako smatrate da ste dobar plivač, možete jedino zamoliti spasioce da vas puste par metara *bez ako* [→ *осим ако*] želite da bolje izgledate na fotografiji. (https://www.instagram.com/p/CLF19jZJIM_/); Virus neće ući u vaš dom *bez ako* [→ *осим ако*] vi ne izađete i odete put njega. (https://kodex.me); ...ne bi da ostane, *bez ako* [→ *осим ако*] ne mora. (mojzubar.com)

Аутор сматра да наведени везници у ексцептивном значењу нису у духу књижевног језика не само због тога што су настали под страним утицајем („јер све што је страно не мора нужно бити нестандардно”) већ првенствено због тога што у српском књижевном језику у творби сложених везника ексцептивне семантике учествују само приједлози синонимни (и супституентни) са опште-ексцептивним приједлозима *осим* и *сем*, а приједлогу *без* таква употреба није својствена у савременом српском језику (Исто, 305).

Осим у ексцептивном значењу, у савременом језику појављују се и реченичне структуре са сложеним везником *без што* који је супституентан са везницима допусног значења:

Bez što [→ *Иако/у поред мога што*] можда мислите да вас ваше новорођенче ништа не разне, причајте му што више уз одговарајућу гестикалацију. (Šta bebe vole? – Bebac.comhttps://www.bebac.com › tekst › sta...); *Bez što* [→ *И поред мога што*] су после deset posnih мећева дали два gola, Napredak је у Крушевцу поражен од Javora са 4:2. (Napredak dao gol после 980 minuta – Kurirhttps://www.kurir.rs › sport › fudbal)

Без обзира на то што се везничке јединице *без што*, *без ако* (уз *без да*) данас појављују у разговорном језику и у понеким жанровима публицистичког стила, како се из наведених примјера види, оне не могу имати стандарднојезичку вриједност, због чега је њихова употреба у текстовима који подразумевају искључиво стандардни језик, кави су на примјер текстови научног стила незамислива. Ковачевић (2019: 65–66) наглашава да несистемска и несврсисходна језичка јединица може бити „иманентна карактеристика разговорног језика, а преко њега и одређених жанрова публицистичког и књижевноумјетничког стила (књижевноумјетничког зато што се у њему сви типови језичких јединица без обзира на свој стандарднојезички статус слободно употребљавају у умјетничке сврхе)”, али да никада јединица која у језику има комуникативну вриједност, а при том „изневјерава критеријуме системности и сврсисходности – нема, нити може имати, стандарднојезички статус”.

3.3. У монографији *Временска реченица* И. Антонић налазимо податак да се у функционално поливалентној грађи ексерпираној из извора који

припадају раздобљу од друге половине XIX вијека до деведесетих година XX вијека нашло свега пет примјера везника *након што* и да су сви забиљежени у језику новина поткрај деведесетих година XX вијека. Имајући у виду да се поред новонастале везничке конструкције у систему темпоралних везника у значењу постериорности (посматрано из перспективе главне клаузе) појављује још једино везник *пошто*, који није у довољној мјери диференциран према значењу каузалности, штавише, да се чешће јавља у служби узрочног него временског везника, ауторка предвиђа да семантички спецификован везник *након што* има великих изгледа да се устали у систему темпоралних везника (Антонић 2001: 134), што потврђују и резултати потоњих истраживања према којима су реченичне структуре са сложеним временским везником *након што* потврђене у свим функционалним стиливима српског стандардног језика, с тим да су најфреквентније у специјалним стиливима, особито у публицистичком, а готово занемариве у књижевноумјетничком (Ђуркин 2018: 52).

3.3.1. Да је појава сложеног везника *након што* пропраћена и у нормативистичкој литератури, свједочи нам чланак „Зашто *након*, а не *после*” (Фекете 2002: 73–75), који представља одговор читаоцу у вези са примједбом на рачун претјеране употребе лексеме *након*, али и аутору једне „не баш много стручне књиге језичких поука”, објављене крајем деведесетих година прошлога вијека, у којој се тврди да је „наконисање” – употреба ријечи *након* умјесто ријечи *посл(и)је* – „у нашем свакодневном језику увелико узело маха” „док се реч *после* прогони”, а спој *након што* одомаћује на рачун везника *пошто*, као и *након тога* или *након чега* умјесто *потом* или *затим*. У склопу одговора на „више емоционално, а не рационално (лингвистичко) расуђивање”, позивајући се на језичку праксу, Фекете, између осталог, истиче да су приједлози *након* и *после* „једнако ваљани језички елементи, иманентни како у свакодневној језичкој комуникацији, тако и у наших најбољих стваралаца”¹⁰. Он указује на њихове дистинктивне синтаксичко-семантичке карактеристике – *након* је приједлог, а *после* је и приједлог и прилог – као и на „сличне неједнакости” и између *након што* и *пошто*, те *након тога/чега* и *потом, затим*, које, како каже, није тешко утврдити (Фекете 2002: 75).

3.4. У разговорном функционалном стилу и појединим жанровима публицистичког стила, у новије вријеме појавила се и везничка конструкција *посл(и)је што*, генеративно изоморфна и синонимна сложеном везнику *након што* (в. Ђуркин 2018):

Posle što [→ *nakon što*] *su mu, „Majke Srebrenice” dobacivale da je „ubica”, nakon što su mu odbili sve njegove zahteve, nakon što mu je odbijeno da sudenju prisustvuje njegov advokat Miloš Šaljić, nakon što su mu uskratili medicinsku pomoć, nakon što” su zanemarili njegovo zdravstveno stanje, generala Ratka Mladića su na kraju, bez obrazloženja, udaljili*

¹⁰ Вук, И. Ђипико, С. Ђоровић, Ј. Продановић, И. Руварац, Ј. Игњатовић, И. Андрић и други. У Вуковом Рјечнику регистрован је прилошки израз *након тога* (Фекете 2001: 75).

sa suđenja. (www.freeberty.net/index.php?topic/351-ratkomladic-udaljen... 10. 8. 2011). — Hirurg mi je preporučio anatomski, *posle što* [→ *nakon što*] *sam rekla da volim prirodan „slope”* — pokazao mi je sa rukama na mojim grudima (stisnuo i podignuo) kako će stojati anatomski i kako okrugli... (www.plastic-surgeon.rs > ... > Mamoplastika (korekcija grudi), 12. 6. 2011). — „Sutra, znaćemo mnogo više, *posle što* [→ *nakon što*] *nam se sopstvene tajne otkriju kroz snove*”, rekla sam i prevukla crnu draperiju preko ogledala. (www.izvitoperenavila.com/lammas.html 10. 8. 2011). — Savet Evropske Zajednice za generalne poslove i spoljne odnose od 27. januara 2003. god. je formalno odobrio predlog direktive koja se odnosi na minimalne norme za prihvatanje zatražilaca azila od aprila 2001. *posle što* [→ *nakon što*] *je u okviru Saveta, u novembru 2002. god., sklopljen politički sporazum* (www.meltingpot.org/stampa323.html, 10. 8. 2011). — *Poslije što* [→ *nakon što*] *ga je SDP odbio da formira vlast*, tj. da uđu u koaliciju, Fahrno Radončić se namjerno protivio svemu što Vlada odluči... (www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=25&p=5939224) (Ђуркин 2018: 52–53)

Нормативистичка литература не биљежи њену појаву, препостављамо зато што је њена учесталост врло ниска, а сфера употребе врло ограничена. Истражујући процес номинализације у језику, у склопу констатације да семантичка еквиваленција на површинско-дубинској релацији приједлог–везник није обавезна и аутоматска, те да у језику постоје номинализоване искази за које интуитивно осјећамо да се у дубинској структури могу и морају развити у реченице, али да за њих у језичком систему недостаје одговарајући везнички елемент (тј. реченична форма која би била у потпуности одговарајућа), М. Радовановић (1977: 146) управо за примјер наводи временске падежне конструкције са значењем постериорности, гдје варијантно и територијално маркирани синонимни приједлози *nakon* и *posl(uj)e* (употријебљени са девербативном именицом у генитиву) не показују паралелно понашање у дубинској структури, па везничко рјешење *nakon што* нема свог парњака типа **posle што*. В. Крајишник, пишући о проблемима у настави српског језика као страног, скреће пажњу на равноправну употребу лексема *nakon* и *posl(uj)e* у творби сложеног везника (*nakon што* и *posle што*) као на својеврсну грешку утемељену на њиховој синонимности, истичући да приједлог *posl(uj)e* не може у српском језику учествовати у творби сложеног везника, те да је „немогуће рећи *posle што*” (Крајишник 2011: 635).

Осим синонимичности приједлога *nakon* и *posl(uj)e*, стварању дате везничке конструкције, сасвим сигурно, допринијело је и постојање синонимних прилошких израза приједлошко-замјеничког типа *nakon тога* и *posl(uj)e тога*, преко којих су и творени сложени везник *nakon што* и везник *posl(uj)e што*, али такође и постојање синонимних темпоралних сложених везника *nakon чега* и *posl(uj)e чега* (формираних преко анафорске употребе релативне замјенице *што*), којима се означава различита перспективизација садржаја двију клауза, обрнута од перспективизације коју обиљежавају други значењски еквивалентни везници темпоралне семантике (в. Ђуркин 2018: 43). С обзиром на то да у језику наспрам реченичних структура са везничком конструкцијом *posl(uj)e што* постоје граматички и семантички еквивалентне хипотаксичке структуре

са сложеним везником *након што*, које су нормативно неспорне, извјесно је да ће остати изван стандарднојезичког израза и даље.

3.5. Када је ријеч о нормативном приступу појединим сложеним везницима, по страни је остао и сложени везник *послије него што*, присутан у језику савремених говорних представника, првенствено у писаном виду разговорног функционалног стила и у текстовима публицистичког стила (вијести, новински чланци). Осим у малобројним научним радовима и монографијама (Антонић 2001, Антонић 2004, Ковачевић 2010, Ђуркин 2012, Ђуркин 2018), његова појава готово да и није разматрана, чак ни у граматичкој литератури, гдје је као сложени везник уврштен међу везнике темпоралне семантике (Катичић 1986, Барић и др. 2005). Спорна везничка јединица *посл(и)је него што* јавља се као антонимна и структурно изоморфна сложеном везнику *пр(и)је него што*, који, с обзиром на начин творбе¹¹, заузима специфично мјесто не само у систему сложених временских везника већ уопште у систему сложених везника српског језика.¹² Када је у питању граматичност ове везничке структуре, можемо издвојити два опречна става – један, према којем везничка структура *посл(и)је него што* (и њена варијанта *посл(и)је него*) „строго узевши, ни по чему није неграматична” (Антонић 2004: 419), и други, према којем јој се приписују несистемност и неграматичност засноване на непостојању компаративног значења прилога *посл(и)је* (в. Ковачевић 2010) – за разлику од прилога *пр(и)је* који је као компаративни пилон послужио у творби сложеног везника *пр(и)је него што* лексема *посл(и)је* нема статус компаративне ријечи и не може да учествује у формирању сложеног везника¹³, на што указује податак да таквих примјера нема како у савременом српском језику тако ни у дијакронији, о чему свједочи и студија С. Павловића о старосрпској зависној реченице у којој се ова везничка конструкција не помиње (Ковачевић 2010: 50).

Чињеница да су само четири примјера сложеног везника *посл(и)је него што*, укључујући и његову варијанту *посл(и)је него* забиљежена у језику наших писаца, и то Дучића, Андрића, Матавуља и Деснице, те да је у савременом српском језику врло ријетка појава реченица са датим везничким структурама, објашњава то што оне нису биле предметом ширег разматрања у нормативистичкој литератури. За потврду употребе датих везничких средстава наводимо неколико примјера:

Друге вечери, *послије него* [→ *након што/ пошто*] писмо дође, сјели братри да вечерају. (Матавуљ, Бакоња фра Брне, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>); Тек,

¹¹ О начину постанка сложеног везника *прије него што* пише Ковачевић (2010) у раду посвећеном проблему изоморфности диферентивних реалних поредбених реченица и временских реченица са датим везником.

¹² Овај везник настао је у процесу повезничења компаративне прилошке лексеме *пр(и)је* и диферентивног поредбеног везника *него што*.

¹³ О условима формирања дате везничке конструкције в. Ђуркин 2012, 2018.

послије него [→ *након што*] су измијенили неколико ријечи, хеџаја ђипи. (Андрић, РМС); То би доиста била иронија судбине да кукавна стара заглави од бомбе, *послије него* [→ *након што*] се онако чудно спасила заплетаја пријева. (Десница, 20, у: Поповић 2004: 247); Неко је љубоморан и пре него је постао заљубљен, а остао је љубоморан чак и *после него што* [→ *након што*] је био заљубљен. (Дучић, 38, у: Антонић 2004: 419); Израелски борбени авион напао је данас рампе за испалјивање ракета у појасу Gaze, *после него што* [→ *након што*] је најмање шест ракета пало на југ. (www.pressonline.rs/sr/vesti/globus/agency.html?position=1151; 13.3.2011); *Posle nego što* [→ *након што*] се root disk učita, приказаће се prompt за пријављивање. (logovanje) (lackbook.ns-linux.org/installation-partitioning.html; 13.3.2011); *Posle nego što* [→ *након што*] је са v.d. директором Momčilom Drvendžijom, (...) , пошао у обилазак pogona, ovog 250 godina starog preduzeća, Dinkić је одржао petominutni sastanak iza zatvorenih vrata. (www.razmena.org/sh/26/1/220/; 13.3.2011)

С обзиром на то да је у језику споран компаративни статус прилога *посл(и)је* и да сложени везник *посл(и)је него што* у свим наведеним примјерима може бити замијењен сложеним временским везником *након што*, чији је нормативни статус у језику неупитан, можемо претпоставити да ће ова везничка конструкција остати изван стандарднојезичке норме јер нису испуњена два главна критеријума – системскограматички и критеријум сврсисходности.

4. *Да закључимо.* Са развојем система сложених везника, који под-разумијева врло широк временски распон – од Вука преко епохе београдског стила до савременог тренутка – мијењао се и статус одређеног броја сложених везника, при чему су једни остали изван стандарда (*мањ што, мањ да, мањ ако, окром што, како што, како да, како год што, као год што, с циљу да, у следству чега, послије како, иза како, због што, поред што*), а други се повукли на његове маргине поставши језичке јединице чија је спорадична појава (махом у књижевноумјетничком стилу) архаично и стилски маркирана (*ван што, ван ако, већ што, до што/да, благодарећи томе што, зарад(и) тога што/да, порад(и) тога што/да, макар што, ма што, истом што, нетом што, на случај да*), док су се на њиховом мјесту као једнозначни номинатори истог типа семантичке релације међу клаузама појавили нови сложени везници (*осим што/да, осим ако, захваљујући томе што*) или њихове фреквентније и распрострањеније варијанте (*ради тога што/да, с циљем да, тек што, као што, као да, због тога што, поред тога што, у случају да*).

Сем тога, поједине сложене везнике одликује дуг историјат оспоравања нормативног статуса јер су готово од самог постанка били означени као нормативно спорни и непожељни у књижевном језику било зато што су, по мишљењу нормативиста, творени под утицајем страних језика, па су као такви етикетирани као варваризми (*без да, без што, без ако*), било зато што су конструисани мимо основних синтаксичких законитости и правилности српског језика (*с обзиром (на то) да*). Притом се критеријуми на основу којих је та процјена вршена битно разликују у старијој и новијој нормативистичкој литератури, која инсистира преваходно на њиховом експлицитном постављању, а као најрелевантније издваја системскограматички и критеријум

сврсисходности, што значи да се у разматрању нормативног статуса сложених везника морају у обзир узети њихове структурне, семантичке и дистрибуционе карактеристике, и утврдити оправданост њеног постојања на темељу њиховог односа са другим истороним јединицама.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2001:** Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Антонић 2004:** Ивана Антонић, Темпорална клауза стандардног српског језика у дијахроној перспективи, у: Ј. Планкош (ур.), *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица, Нови Сад, Београд, 413–421.
- Барић и др. 2005:** Е. Barić, М. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, М. Peti, V. Zečević, М. Znika, *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Грицкат 2004:** И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђуркин 2012:** Веселина Ђуркин, Проблем везника посл(и)је него што, у: Милош Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 139–149.
- Ђукановић 1995/96:** В. Ђукановић, Београдски стил – преломни период у развоју српског језика, *Наш језик*, XXX/1–5, 122–132.
- Ђуркин 2018:** Веселина Ђуркин, *Сложени зависни везници у српском језику (и њихова функционалностилска диференцијација)*, Београд: Јасен.
- Ђуркин 2023а:** Веселина Ђуркин, Систем сложених везника у Вуковом језику, *Српски језик*, XXVIII, 117–136.
- Ђуркин 2023б:** Веселина Ђуркин, Сложени везници у језику представника београдског стила, у: (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, I, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет (у штампи).
- Јонке 1965:** Људевит Јонке, „Без да” и „с обзиром да”, у: *Књижевни језик у пракси*, II проширено издање, Загреб: Знање, 403–404.
- Катичић 1986:** R. Katičić, *Sintaksa hrvatskog književnog jezika*, Zagreb: JAZU, Globus.
- Клајн 2002:** Ivan Klajn, *Rečnik jezičkih nedoumica* (Četvrto, prerađeno i dopunjeno izdanje), Beograd: Čigoja štampa.

- Ковачевић 1998:** Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Ковачевић 2010:** Милош Ковачевић, Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу постериорности, *Српски језик*, XV, 77–103.
- Ковачевић 2011:** М. Ковачевић, *Граматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен.
- Ковачевић 2019:** Милош Ковачевић, *Како и зашто (не) писати овако*, Нови Сад: Прометеј.
- Крајишник 2011:** Весна Крајишник, Проблеми у настави везника и везничких конструкција, *Српски језик*, XVI, 627–636.
- Лалевић 1957:** М. Лалевић, *Како се каже, како се пише. Ситнице језикословне*, Београд: Народна књига.
- Одбор за стандардизацију српског језика 2016:** Зависна реченица с везником *без да* (Одлука Одбора за стандардизацију српског језика бр. 66. Нацрт одлуке саставио Миливој Алановић), *Наш језик* XLVII/3–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 143–146. <https://www.isj.sanu.ac.rs/2017/08/11/zavisna-recenica-s-veznikom-bez-da/> (30.11.2022)
- Пипер/Клајн 2013:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2004:** Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Приручници 2.** *Наш језик у пракси*, Сарајево: Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Одјељење за језик.
- Радовановић 2007:** Милорад Радовановић, *Стари и нови списи*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Радовић Тешић 1982:** Милица Радовић Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, *Лексикографија и лексикологија*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 257–262.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности (први том изашао је 1959, а до сада је изашао двадесет један том).
- Фекете 2002:** Егон Фекете, *Језичке доумице*, Београд: Апостроф.

COMPLEX CONJUNCTIONS IN THE LIGHT OF REVISIONS OF STANDARD LANGUAGE

Summary

In this paper, basing our insight on the older and newer normative syntactic literature as well as the rich and diverse content of the SANU Dictionary, we present the changes that occurred in the system of complex conjunctions with regard to their status in the standard language. Our goal was to follow the development line of the conjunctive system and look at those complex conjunctions that were, more or less often, the subject of normative revisions (trying to establish and shed light on the criteria for assessment of their normative status) and those that were, in the rapid process of formation of new conjunctions as nominators of the same type of semantic relation between clauses, pushed to the margins of the standard language or remained outside its framework. The analysis shows that, along the development of the system, which includes a very long time span – from Vuk, through the era of the Belgrade style, to the present moment – the status of a certain number of complex conjunctions changed, some remaining outside the standard, and others being marginalized to become the linguistic units whose sporadic appearance (mainly in the literary style) is archaically and stylistically marked. In addition, some complex conjunctions are characterized by a long history of reexamination for being, from the very beginning, marked as normatively disputable and undesirable either because, in the opinion of the normativists, they were formed under the influence of foreign languages and as such labeled as barbarisms (*bez da*, *bez što*, *bez ako*), or were formed against the basic syntactic principles of the Serbian language (*s obzirom (na to) da*). At the same time, the criteria for the assessment are significantly different in the newer normative examination, which insists on their explicit defining, the most relevant requirements being the systemic-grammatic and the criterion of expediency.

Keywords: complex conjunctions, Serbian standard language, normative status of complex conjunctions.

Veselina V. Durkin